

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ DWELLING)

Розвиток лексичної та концептуальної систем англійської мови в значній мірі визначається роллю запозиченого матеріалу. Особливий інтерес становить трансформація цих систем в давньоанглійський період, який характеризується використанням запозичених одиниць на мовному рівні та зіткненням двох етносів, отже, двох концептуальних світів – на культурологічному і когнітивному. Об'єктом дослідження статті є базовий концепт антропології повсякденності dwelling, що відображує як загально-специфічні, так і культурно-специфічні особливості етносу, що запозичує.

Ключові слова: запозичення, лексична і концептуальні системи, базові концепти, антропологія повсякденності, давньоанглійський період.

Развитие лексической и концептуальной систем английского языка во многом определяется ролью заимствованного материала. Особый интерес представляет собой трансформация данных систем в древнеанглийский период, характеризующийся использованием заимствованных единиц на языковом уровне и столкновением двух этносов, следовательно, двух концептуальных миров – на культурологическом и когнитивном. Объектом исследования в данной статье является базовый концепт антропологии повседневности dwelling, отражающий как обще-специфические, так и культурноспецифические особенности заимствующего этноса.

Ключевые слова: заимствование, лексическая и концептуальная системы, базовые концепты, антропология повседневности, древнеанглийский период.

The development of the English language lexical and conceptual systems is determined by the role of the borrowed material. The particular interest lies in the transformation of these systems in the old English period that is characterized by the usage of the borrowed units on the lexical level and by the interaction of two ethnoses, i.e. two conceptual worlds – on the cultural and cognitive levels. The object of the investigation in the given article is represented by the basic concept of everyday anthropology 'dwelling', reflecting both generally specific and culturally specific peculiarities of the borrowing ethnos.

Key words: borrowing, lexical and conceptual systems, basic concepts, everyday anthropology, the old English period

Сучасній лінгвістиці притаманний розгляд об'єкта дослідження як комплексного явища, що являє собою єдність мовних, когнітивних та соціально-культурних складових [див. 13; 15]. Цей підхід відкриває нові перспективи для дослідження феноменів, що вважаються досить добре вивченими та всебічно описаними. До об'єктів, як і відображають публікації останніх років [11; 12; 14], належить і запозичення.

Незважаючи на те, що при вивченні запозичення лінгвісти завжди звертали увагу на умови, в яких відбувалося запозичення, комплексний підхід, що охоплює етнокультурні, когнітивні та мовні явища, тільки

починає формуватися [1; 13]. Застосування такого підходу видається досить перспективним, оскільки дає змогу враховувати всі характеристики цього явища: особливості контактування етноса-реципієнта й етноса-донора та їхніх мов, етнічну свідомість етносу, що запозичує, його соціально-культурний рівень розвитку, цілі запозичення, джерела, шляхи та способи, часові параметри запозичення.

Розгляд вищеназваних складових запозичення дає можливість встановити як притаманні йому особливості, так і його місце і роль у розвитку концептуальної та лексичної систем мови.

Враховуючи той факт, що запозичення є одним із значущих факторів розвитку англійської мови протягом усієї її історії, застосування запропонованого підходу дасть можливість по-новому поглянути на деякі етапи її розвитку. Основна мета дослідження полягає у виявленні ролі запозиченої лексики в трансформації концептуальної та лексичної систем англійської мови в різні періоди її історії.

Одним із найцікавіших періодів розвитку англійської мови є давньоанглійський період – час зіткнення двох етносів: германського і кельтського, час зародження англійської мови, відмітною рисою якої згодом стане масове використання запозиченого матеріалу.

Вивчення давньоанглійського періоду, можливо, наблизить нас до розуміння внутрішньомовного тяжіння мовної системи до запозиченої матерії, а також дасть змогу простежити процеси, що відбуваються в концептуальній системі етноса-реципієнта в результаті запозичення.

У цій статті, об'єктом якої є концепт DWELLING, викладено хід і результати аналізу розвитку концепту в процесі запозичення іншомовного матеріалу.

Вибір концепту обумовлено його першорядною значущістю для будь-якого етносу, оскільки, являючи собою базовий концепт антропології повсякденності [5; 9], він є не стільки культурно-специфічним [див. роботи 2; 7], як "людяно"-специфічним (властивим усім без винятку культурам і етносам).

Для встановлення процесів, що відбуваються в концепті, в результаті появи в лексичній системі мови запозичених елементів, що співвідносяться з даним концептом, на першому етапі дослідження необхідно (враховуючи всі вищезгадані складові запозичення) визначити екстралінгвістичні особливості ситуації запозичення, оскільки концептуальна система і зовнішній світ є взаємообумовленими явищами. До позамовних складових належать як антропологічні характеристики етноса-реципієнта, так і особливості самого номінованого іншомовним матеріалом об'єкта матеріального світу.

Наступний етап дослідження являє собою виявлення складових концепту, що вимагає, у свою чергу, вивчення семантики не тільки запозичених одиниць, а й споконвічних мовних одиниць, що існували в системі мови-реципієнта на момент виникнення ситуації запозичення. Джерелом матеріалу слугуватимуть етимологічні словники і словники

типу тезаурус давньоанглійського періоду розвитку англійської мови [16-25]. Цей хід дасть змогу простежити концептуальні зміни, викликані появою в лексичній системі запозичених одиниць.

Процес запозичення іншомовного матеріалу англійською мовою почався одночасно з процесом формування самої англійської мови, в момент появи германських племен на території Британських островів. Англосаксонські племена, які колонізували ці землі в IV–V століттях, перебували на останній стадії родоплемінного ладу; їхнє суспільство складалося з наступних соціальних груп: військові вожді, старійшини, жерці, воїни-дружинники, вільні члени племені, вільновідпущені, раби. Будучи осілим народом, германські племена, однак, поступалися у своєму соціальному розвитку британсько-римській цивілізації, що проявлялося й у їхньому негативному сприйнятті кельтського народу взагалі, і предметів побуту, зокрема.

Вивчення етнографічних та історичних джерел [3-6; 8; 10] дає змогу сформувати уяву про середньостатистичне житло англосаксів на території Британських островів. Необхідно відзначити, що в цій роботі ми не розглядаємо всі види будівель як урбаністичного, так і сільського типу, що були поширені на території Британських островів у період їх освоєння англосаксонським етносом, а зупинимося лише на лексичних одиницях, що належать до концептуального поля DWELLING.

Оскільки це концептуальне поле співвідноситься з матеріальними об'єктами зовнішнього світу, нижче наведено дані не лінгвістичного, але культурологічного характеру з метою наступного наочного виявлення зв'язків між особливостями житла і семантикою одиниць, що його номінують.

Так, основними матеріалами для спорудження будинків у той час слугували камінь, дерево, глина, тин, торф'яні та земляні блоки. Досить розповсюдженим було використання стовпів і паль при будівлі осель, що мали як прямокутну, так і круглу й овальну форми. Дах являв собою куполоподібну або конічну стовпову конструкцію із соломи, очерету або торфу. Вікна не були обов'язковою складовою англосаксонського житла, основним джерелом світла були великі двостулкові або аркоподібні двері, зазвичай, з боку фронтона. Підлога в багатьох помешканнях на території Британських островів розташовувалася нижче рівня землі і була глиняною. У будинках, споруджених на місці зруйнованих римських будівель, використовувалися мозаїчні підлоги.

Центральна частина помешкання являла собою прямокутне приміщення загального користування, окремі нефи-спальні були розташовані у відділеннях за стовпами, що раніше слугували стійлами для худоби. Джерелом тепла були тоді куполоподібні глиняні печі або центральне відкрите вогнище.

Ці структурні складові житла є невід'ємною частиною трихотомії поряд із відповідними концептуальними елементами і семантичними

складовими лексичних одиниць, що демонструють лінгвістичний і подальший концептуальний аналіз.

На лексичному рівні в давньоанглійській період концептуальне поле DWELLING було представлено 96 одиницями. З них 78 одиниць є архаїчними ядерними лексемами, що нині вийшли з ужитку. Ядерні лексичні елементи, які збереглися і в сучасній лексичній системі англійської мови, представлені 13 одиницями. Запозичена лексика – 5 лексичними елементами.

Ці лексичні одиниці повністю відображають реальність, представлену різними видами осель як англосаксонського, так і кельтського етносу, характеристиками помешкань, у розмаїтті їх функцій і призначень.

Семантичний і, як більш глибинний, концептуальний аналіз демонструє міцний взаємозв'язок досліджуваного концептуального поля з іншими концептуальними полями, які відображають культурну складову англосаксонського етносу, що викладено на Схемі 1.

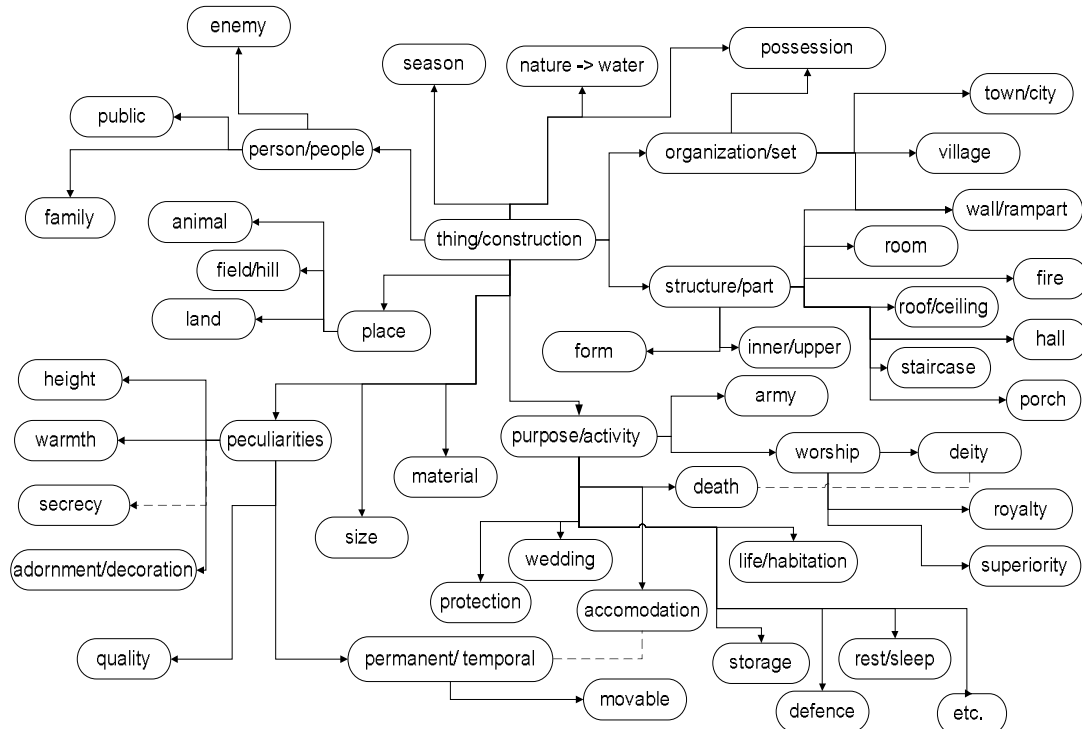

Схема 1.

При цьому, однак, на основі семного аналізу можливо відокремити ядерні концептуальні елементи, представлені в усіх досліджуваних лексичних одиницях: 'thing/construction', 'place', 'purpose/activity'. Кожен із цих елементів, у свою чергу, в кожній з лексем отримує власну специфікацію, що дає можливість виокремити другий рівень ядра концептуального поля DWELLING: 'life/habitation', 'protection'; 'person/people'; 'peculiarities', 'structure/part'; 'organisation/set'¹.

Необхідно зазначити, що деякі концептуальні елементи можуть бути не представленими в семантиці більшості лексичних одиниць, але є визначальною складовою як самого об'єкта, так і відповідного концептуального поля. До таких належать такі концептуальні елементи: 'size' (*húsincel*) і 'material' (*turfhleów, stántorr*).

Отже, ядерні концептуальні елементи двох рівнів, як семантично виражені, так і семантично не виражені, які однак є основою всього концептуального поля і такими, що визначають сприйняття *житла* як об'єкта номінації, можна викласти у вигляді Схеми 2.

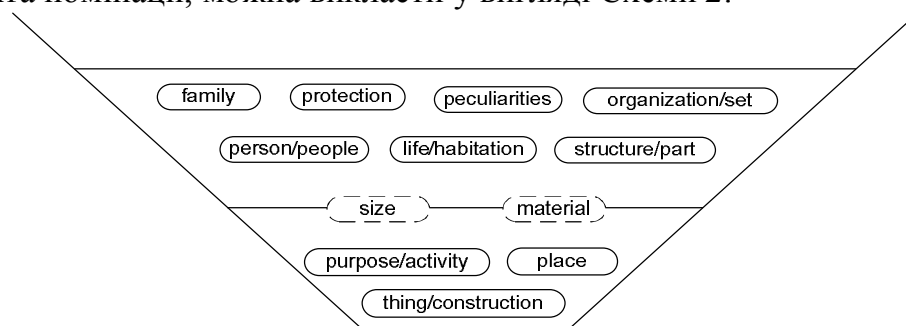

Схема 2.

У цій роботі ми послідовно розглянемо взаємозв'язок концептуальних елементів з трьома групами лексичних одиниць, представлених у лексичній системі давньоанглійського періоду англійської мови: (1) лексеми, що вийшли з ужитку; (2) ядерні одиниці, що збереглися в системі англійської мови до цього часу; (3) запозичені одиниці, що збереглися в лексичній системі з давньоанглійського періоду.

Лексичний аналіз свідчить про те, що значення 21 лексеми, які належать до першої групи (*bu, byht, eardstede, eardwíc, eðleard, eðelstów, gebunes, gesete, hámsteall, hof, huswít, inwunung, onwunung, sælp, sæte, sele, stócwíc, tócirhús, wíceard, wícstede, wunung*), становлять найбільш загальні поняття для досліджуваного концептуального поля: "dwelling, habitation, dwelling-place, house, seat, residence, living, native". Таким чином, застосування концептуального аналізу дає змогу виявити, що основою номінації цих лексичних одиниць є сполучення вище перелічених ядерних концептуальних елементів.

Концептуальний елемент 'town/city' стає ключовим для номінації таких архаїчних лексем: *burgræced, burgsæl, burgsele, burgsittende, burgtún, ceasterhof, haga*.

Значущість концептуального елементу 'land', а також більш специфічних 'hill' і 'field', що відображають ландшафтні характеристики місцевості, в якій розташовані оселі, проявляється в семантиці таких лексичних одиниць: *eard, gearð, worp*, а також *burgstal* и *feldhús*, відповідно.

В основі лексичної одиниці *folcsæl* лежить, окрім ядерних елементів, концептуальний елемент 'public'/'folk', що відображено й у морфології самої одиниці: "a house, a folk-building, public structure".

Ядерний концептуальний елемент ‘purpose/activity’ у процесі номінації відповідного об’єкта давньоанглійської лексичної одиниці *giftþús* специфікується в концептуальний елемент ‘wedding’.

Концептуальний елемент ‘royalty’ і пов’язаний з ним ‘superiority’ є визначальним для таких лексем давньоанглійського періоду: *cynehám, dryhtsele, foldbold*.

Концептуальною основою давньоанглійських лексичних одиниць *eardung, eardungstów, feldhús, ganggeteld, gesele, geteldung, hulc, húsþleów, selegescot, selescot, teld, træf, turfþleów* є елементи ‘permanent/temporal’, ‘movable’, ‘material’. Ці концептуальні елементи разом з ‘army’ → ‘enemy’, ‘nature’, а також у поєднанні з ядерними елементами, є концептуальною основою лексем *fyrðwic, herewíc, wícstów*.

Концептуальний елемент ‘season’ одержав фонетичне вираження в давньоанглійській лексичній одиниці *winterselde*.

Особливе значення для англосаксонського етносу, що знаходить відображення і в значенні лексичних одиниць *ærn, heal*, які номінують концептуальне поле DWELLING, має поняття ‘secescy’.

Структурні характеристики житла представлені в концептуальній системі етносу численними елементами. Так, наприклад, концептуальні елементи ‘roof’ і ‘ceiling’ є основою лексем *þecen, hrófsele* і *húsþeofon*. Особливості даху, як і самої будівлі, висловлені в значеннях лексем *hornsael* і *hornreced*, концептуальною основою яких є елемент ‘form’. Внутрішнє обладнання оселі, визначене концептуальними елементами ‘inner’, ‘upper’, номіновано лексичними одиницями *incleofa, incofa* та *upþús*. Концептуальний елемент ‘height’ є основою лексеми *heáhsele*; концептуальний елемент ‘warmth’ – *þisle*. Зональний та функціональний поділ англосаксонського житла відображено концептуальним елементом ‘room’ → ‘hall’, який ословлюють лексичні одиниці давньоанглійського періоду: *gimreced, heáhcleófa, heáhsele, healærn, hornsael, incleofa, incofa, upþús*, концептуальною основою котрих слугують й інші елементи. Концептуальний елемент ‘staircase’ є основою лексичної одиниці *windelstán*.

Особливості осель англосаксонського етносу виявляються не тільки в їх функціональних характеристиках, а й в елементах декору, представленого лексемою *gimreced*, концептуальною основою якої є елемент ‘adornment/decoration’.

Лексичні одиниці *þeofon, lyft, swegel*, які мають значення “heaven” у давньоанглійській, ословлюють, таким чином, концептуальні елементи ‘death’, ‘worship’, ‘deity’.

Особливий інтерес у цьому аспекті викликає лексична одиниця *woruldwuniende*, що належить до концептуального поля DWELLING і означає “a dwelling, dwelling in *this* world”, вочевидь, як протиставлення “that world”.

Комбінація ядерних концептуальних елементів і периферійних елементів ‘defence’, ‘enemy’, ‘wall’, ‘peculiarities’, ‘quality’ є основою

лексичних одиниць *stántorr*, *stípel* і певною мірою лексеми *bold*, що має, поряд із значенням “castle”, також значення “dwelling, superior house, hall, temple, palace”, що великою мірою розширяє її концептуальну основу.

Друга група являє собою ядерні одиниці, що існують в лексичній системі сучасної англійської мови.

Концептуальний аналіз одиниць *bur*, *cyte/cote*, *ham*, *heard*, *hus*, *lezer*, *portic*, *stig* свідчить про наявність, окрім ядерних і вищенаведених, додаткових концептуальних елементів, тоді як концептуальна основа лексем *cofa*, *hámstede*, *hrefan*, *inn*, *solor* співпадає з концептуальною основою лексичних одиниць, що вийшли з ужитку.

Так, в основі лексеми *bur* полягають ядерні концептуальні елементи, елементи ‘inner’, ‘room’, а також додатковий концептуальний елемент ‘storage’. Концептуальною основою лексичних одиниць *cyte/cote* і *lezer* є також не наведений вище елемент ‘bed/rest’. Додатковими концептуальними елементами лексеми *ham* слугують ‘land’ і ‘possession’. Концептуальний елемент ‘fire/hearth’ обумовлений ядерною лексичною одиницею *heard*. В основі лексеми *hus* лежить додатковий концептуальний елемент ‘family’. Особливе значення для лексичної одиниці *portic* відіграє, відповідно, концептуальний елемент, що відображує обладнання житла – ‘porch’. Сполучення ядерних концептуальних елементів та елементами ‘room’, ‘purpose/activity’, а також ‘animal’ є основою лексеми *stig*.

Ядерні концептуальні елементи ословлені ядерною лексичною одиницею *hámstede*. Сполучення ядерних концептуальних елементів і елемента ‘room’ є концептуальною основою лексеми *inn*. Концептуальний елемент ‘roof’ лежить в основі одиниці *hrefan*. Лексеми *solor* і *cofa* у своїй концептуальній основі мають елементи ‘room’, ‘inner/upper’, а також ядерні концептуальні елементи.

Третю групу досліджуваних слів являє запозичена лексика: *castel*, *hefan*, *torr*, *túr*, а також лексична одиниця *port*, яку словники-тезауруси [19; 22; 24] також відносять до поняття DWELLING.

Ця запозичена лексика мала споконвічні германські синоніми в давньоанглійському періоді розвитку англійської мови. Так, синонімами лексеми *castel*, запозиченої з латини через давньопівнічнофранцузьку, виступають лексичні одиниці *bold* (“castle, dwelling, superior house, hall, temple, palace”), *burgræced*, *burgsæl* (“castle-hall”).

Запозичена з давньоскандинавської, але така, що має протогерманські, а, можливо, й протоіндоєвропейські корені, лексична одиниця *hefan* синонімічна давньоанглійським лексемам *heofon*, *lyft*, *swegel*.

Дві запозичені з латини морфологічні одиниці *torr*, *túr* виступали в давньоанглійському періоді розвитку англійської мови синонімами англосаксонської лексичної одиниці *stípel*.

Лексична система давньоанглійської включала в себе шість лексичних одиниць, що належали до поняття “haven, port”: *hæfen*, *hwearf*,

hýð, herebeorƷ, scip-steall, lending. Дві останні лексеми в наш час вийшли з ужитку. Цікаво відзначити, що лексична одиниця *herebeorƷ* в давньоанглійській мала значення “army & protection, shelter”, а лексема *lending* – не тільки “haven, harbour”, а й “dwelling place”.

Порівняльний лексичний і концептуальний аналіз ядерних і запозичених лексичних одиниць у давньоанглійській мові свідчить про достатньо довільні (такі, що не визначаються сьогодні) причини збереження лексики в мові. Так, вся запозичена лексика, незалежно від джерела запозичення, а також п'ять із 13 лексем, що збереглися в сучасній лексичній системі англійської мови, мали повні концептуальні й лексичні синоніми.

Таким чином, розвиток концепту DWELLING в давньоанглійській період являє собою не поповнення його новими концептуальними елементами, а активізацію і «зміцнення» ядерних і частини периферійних концептуальних елементів в результаті запозичення нових лексичних одиниць.

Можливо, подальший розгляд запозичень лексики в середньо- та новоанглійському періодах розвитку мови дадуть можливість виявити закономірності розвитку і концептуальної системи залежно від іншомовного матеріалу.

Література

1. Бытко Н.С. Заимствование как способ адаптации концептуальной и лексической систем английского языка к альтернативной реальности: дис. ... кан. фил. наук : 10.02.04 / Н.С. Бытко. – Одесса, 2008. – 280 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. / Вежбицкая А. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Вильсон Д. Англосаксы. Покорители кельтской Британии / Д. Вильсон; [пер. с англ. П.В. Тимофеева]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 189 с.
4. История Германии: учебное пособие: в 3 тт. / [под. общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова]. – М.: КДУ, 2008. – Т. 1: С древнейших времен до создания Германской империи / Л.П. Белковец, С.А. Масютин, Е.П. Глушанин и др.; [отв. ред. А.А. Мить]. – 522 с.
5. Квенелл М. Повседневная жизнь в Англии во времена англосаксов, викингов и норманнов / М. Квенелл, Ч. Квенелл, Г. Борн; [пер. с англ. Т.В. Ковалева]. – СПб.: Евразия, 2002. – 384 с.
6. Соловьева Л. Н. Древние германцы и их языки / Л. Н. Соловьева // Введение в германскую филологию. – М.: Высшая школа, 1980. – С. 7–27.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. / Ю.С. Степанов. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
8. Топорова Т.В. Древнегерманские представления об ином мире. / Т.В. Топорова // Представления о смерти и локализации Иного мира у древних кельтов и германцев / [отв. ред. Т.А. Михайлова]. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 340–429.
9. Чулкина Н.Л. Концептосфера русской повседневности как объект лингвокультурологии и лексикографии : диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.01. / Н.Л. Чулкина. – Москва, 2005. – 345 с.

10. Capps D. The Anglo-Saxon Settlement of England / D. Capps. – Режим доступу: <http://www.vortigernstudies.org.uk/artgue/guestcapps.htm>
11. Grzega J. Borrowing as a Word-finding Process in Cognitive Historical Onomasiology. / J. Grzega // Onomasiology Online. – 2003. – № 4. – P. 22–42. – Режим доступу: <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/grzega1032.pdf>
12. Haspelmath M. Loanword typology: Steps Toward a Systematic Cross-linguistic Study of Lexical Borrowability / M. Haspelmath. – Режим доступу: <http://www.eva.mpg.de/lingua/staff/haspelmath/pdf/LWT.pdf>
13. Skybina V. English Across Cultures: Adapting to New Realities / V. Skybina // Ilha Do Desterro. A Journal of English Language, Literature in English and Culture Studies. – 2006. – № 50. – P. 127–154.
14. Tadmor U. Measuring the Borrowability of Word Meaning. / U. Tadmor, M. Haspelmath. – Режим доступу: <http://languagelog ldc.upenn.edu/myl/Borrowability.pdf>
15. Wolf H. World Englishes: A cognitive Sociolinguistic Approach. / H. Wolf, F. Polzenhagen. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2009. – 278p.

Довідники

16. Bosworth J. A dictionary of the Anglo-Saxon language. Containing the accentuation, the grammatical inflections, the irregular words referred to their themes. / J. Bosworth. – London: Longman, 1838. – 721 p.
17. Hall J. A concise Anglo-Saxon dictionary. / J.R.C. Hall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1962. – 432 p.
18. Holthausen F. Altenglisches etymologisches Wörterbuch. / F. Holthausen. – Heidelberg: Winter, 1934. – 428 s.
19. *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* / [ed. by G. Davidson]. – London: Penguin Books, 2002. – 1232 p.
20. Skeat W. An English – Anglo-Saxon Vocabulary. / W. Skeat. – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1936. – 40 p.
21. Sweet H. The student's dictionary of Anglo-Saxon. / H. Sweet. – Oxford: Clarendon Press, 1928. – 217 p.
22. *The New Oxford Thesaurus of English* / [ed. by P. Hanks]. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1087 p.
23. The Oxford English Dictionary. In 20 Vol. / [ed. by J. Simpson, E. Weiner]. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – Vol. 1-20.
24. Thesaurus of Old English Online / Режим доступу: <http://libra.englant.arts.gla.ac.uk/oethesaurus/aboutoe.html>
25. Toller T. An Anglo-Saxon dictionary based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth. / T. Toller / [ed. and enlarged by T. Northcote Toller]. – London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1899. – 1302 p.